

La vil·la romana dels Castellets (la Canonja, Tarragonès): un assentament romà de l'Ager Tarraconensis. Resultats preliminars de la intervenció arqueològica

Josep F. Roig Pérez,^{*} Marc Gimeno Mariné^{**} i Paula García-Medrano^{***}

1 Introducció

Les dades que exposem en aquest article són fruit dels treballs preliminars associats a la realització de la memòria tècnica. En aquest sentit, hem de dir que caldrà una reflexió molt més acurada i profunda per comprendre l'evolució del jaciment. Igualment, hem d'assenyalar que la dinàmica constructiva mateixa del jaciment, així com l'evolució històrica d'aquest sector de l'Ager Tarraconensis, van comportar la destrucció en menor o major grau d'estructures i nivells, fet que en alguns casos ens impossibilita poder precisar datacions i ens dificulta una interpretació funcional correcta de les restes identificades. Pel que fa al grau de conservació, cal apuntar que les estructures millor conservades han estat aquelles que presentaven una major solidesa estructural o bé que van ser en

part edificades al subsòl (les estructures terminals, les sitges i la *cella vinaria*). La resta de construccions es conservaven a nivell de fonamentació o bé es trobaven totalment arrasades en aquells punts on el nivell natural presentava una cota més alta.

El jaciment es troba a uns deu quilòmetres del centre urbà de Tarragona, dins els terrenys del Parc Químic de Bayer Material Science, S.L. a la Canonja, comarca del Tarragonès (fig. 1). La intervenció arqueològica, executada per l'empresa CODEX-Arqueologia i Patrimoni,¹ fou motivada per la construcció d'una nova planta (propietat de Kemira Ibérica, S.A.) destinada a la fabricació de productes per al tractament d'aigües (residuals i potables) i per a la indústria paperera.

Els treballs arqueològics van posar al descobert un assentament rural tipus vil·la litoral

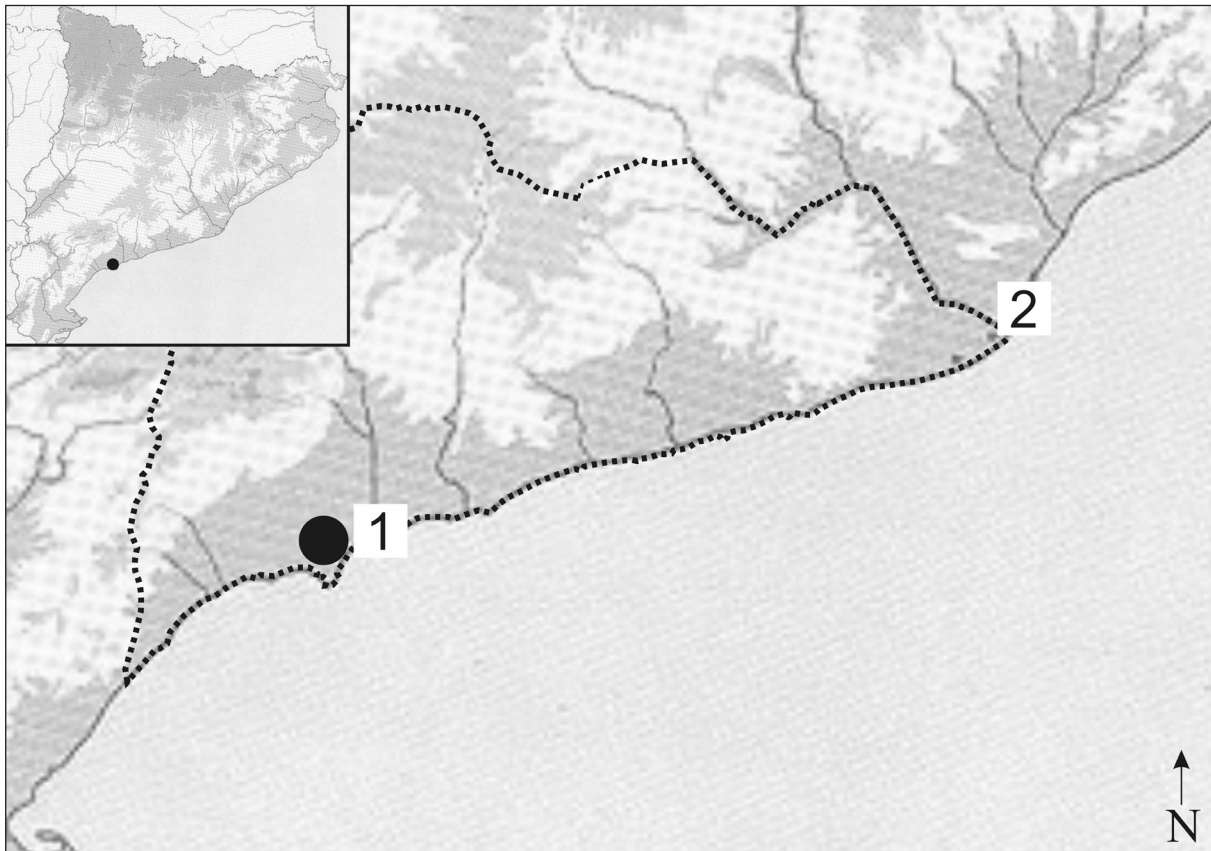
---

* CODEX-ICAC).

** ADILO GmbH, Wissenschaftler Grabungsleitung).

*** IPHES-CODEX.

1. La intervenció arqueològica es va dividir en cinc actuacions diferenciades però, alhora, consecutives: delimitació, rebaix mecànic amb seguiment, excavació en extensió, cobriment definitiu i desmuntatge d'aquelles estructures incompatibles amb el projecte constructiu. La direcció tècnica va anar a càrrec dels arqueòlegs Marc Gimeno Mariné, Josep Francesc Roig Pérez i Eduard Solà Agudo, que van comptar amb la col·laboració de Paula García-Medrano.

Figura 1. Situació de la vil·la dels Castelletts (punt de color negre) dins els límits de l'Ager Tarraconensis (en línia discontinua). 1: Tarraco, 2: Barcino

(amb una superfície d'uns 7.500 m²) amb unes característiques força coherents amb altres jaciments documentats al *territorium* de Tarraco (López, 2006, p. 97-135; Keay, 2004, p. 97-109; Macias, 2005, p. 78-86), però amb una ampla ocupació, ja que es va poder identificar un volum de restes d'època romana amb una cronologia que va des del segle I dC fins a finals del segle VII dC (fig. 2).

El jaciment ja era conegut prèviament, tot i que amb el nom de Vil·la Bayer. Va ser a finals dels anys vuitanta del segle passat que el Grup de Recerques de Vila-seca va documentar, durant els treballs de construcció d'un dels edificis de l'empresa Bayer, motlures de marbre i carreus. L'any 1990, amb motiu de la realització de l'Inventari del Patrimoni Arqueològic del Tarragonès, es van associar aquestes troballes amb el sondeig realitzat en els anys trenta per Mn. Serra i Vilaró, en el qual es van posar al

descobert dos mosaics força malmesos per les tasques agrícoles (Serra Vilaró, 1950).

Els autors de l'Inventari, tot i saber que les restes identificades pel Grup de Recerques de Vila-seca es van localitzar durant la construcció d'un dels edificis del complex de Bayer, van situar el jaciment a tocar de l'ermita de la Mare de Déu de la Pineda. L'any 1998, M. Adserias recuperà aquesta notícia i hi afegí informació oral proporcionada per C. Benet, membre de l'equip que va realitzar la fitxa. El punt marcat a la fitxa corresponia a una zona amb molta quantitat de ceràmica i restes de paviments en superfície (Adserias, 1998). El coneixement actual del lloc fa pensar que ens trobem davant de dos assentaments diferents. Per una banda, una vil·la al voltant de l'ermita de la Mare de Déu de la Pineda, de la qual són testimoni els materials arqueològics documentats en superfície l'any 1990 i probablement també el

Figura 2. Planta general del jaciment amb la totalitat de les restes documentades

sondeig de Mn. Serra Vilaró. I per una altra banda, les proves arqueològiques citades pels membres del Grup de Recerques de Vilaseca dins els terrenys de l'empresa Bayer.

Així mateix, tampoc podem descartar que es puguin associar amb aquests dos punts (Vil·la Bayer i Vil·la de l'ermita de la Mare de Déu de la Pineda) altres troballes referides per Mn. S. Babot al segle XIX (Jordà, 1992) i que anys més tard, a les acaballes del mateix segle, recollí A. M. Gibert (Gibert, 1900).

I, per últim, volem fer menció de la partida del Castellet, la qual, tot i tenir un nom molt sospitos, ha estat tradicionalment relacionada amb el mas de Pons, força allunyat. Una notícia de B. Hernández Sanahuja anota l'aparició de ceràmica romana en superfície i ens remet a la localització d'un enterrament malmès a causa de la construcció de la via fèrria que enllaça Tarragona i Reus en aquest punt (Adserias, 1998, p. 74, núm. 65).

2 Periodització de l'assentament

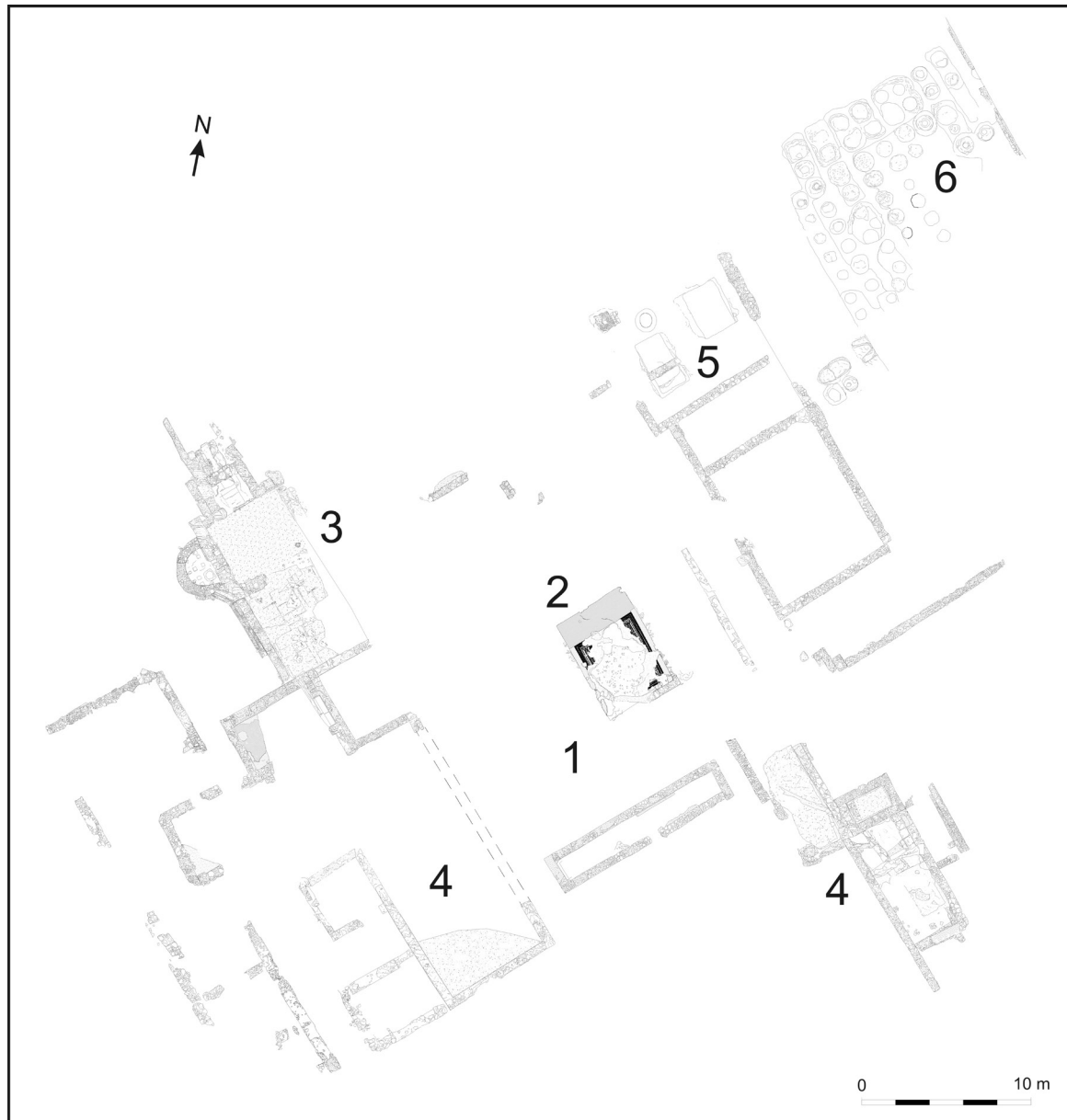
2.1. Fase I: les primeres evidències

D'aquesta primera fase només destaquen un petit conjunt de fonamentacions bastides amb pedres calcàries locals lligades amb argila –parcialment localitzades a la zona centre i sud del jaciment– i un dipòsit en *opus caementicium* i amb revestiment hidràulic de 3 m² de superfície i una profunditat màxima d'uns 0,50 m. La seva situació aïllada, i a priori sense connexió arquitectònica, ens impossibilita especificar-ne una funcionalitat concreta. L'estratigrafia d'aquesta fase es troba en part remoguda i alterada pels processos constructius de les fases posteriors, cosa que en dificulta la precisió cronològica. Malgrat tot, en aquells punts on hem pogut finalitzar l'excavació de la seqüència estratigràfica, el material ceràmic recuperat ens

permet proposar per a aquest moment una cronologia del darrer terç del segle I dC.² L'amortització d'aquestes estructures s'inicia a mitjan segle II dC.

2.2. Fase II: la gran vil·la litoral

En aquesta fase, datada a finals del segle II dC,³ s'abandona la tècnica constructiva emprada anteriorment, a base de murs bastits amb pedres

Autor: Codex S.C.C.L.

Figura 3. Planta general de la vil·la de finals segle II dC

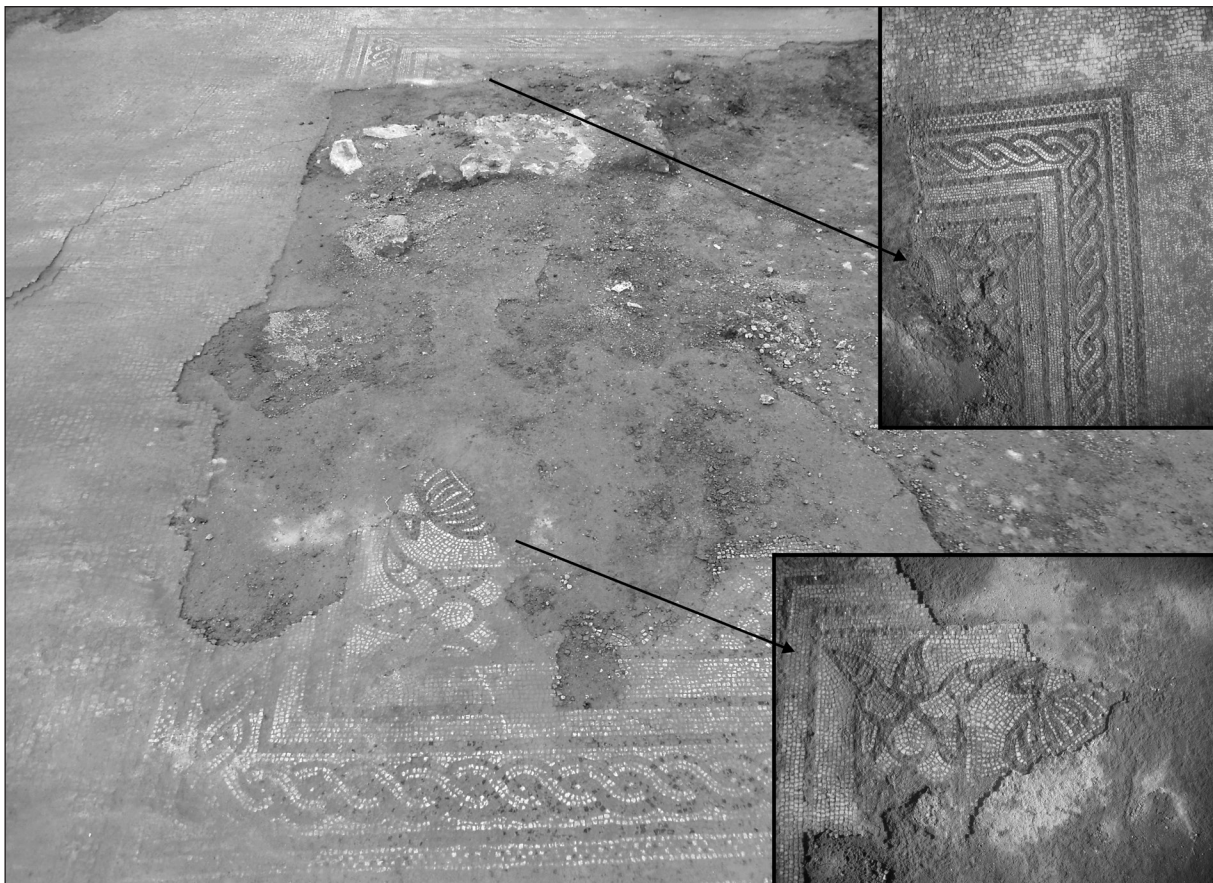
2. Del poc material ceràmic exhumat destaquem la forma Ostia III, 332 de cuina africana i les formes Drag. 15b, Drag. 18a, Drag. 29a i Drag. 33 b-c de TS Sud-gàl·lica.
3. El conjunt ceràmic que ens permet precisar aquest moment cronològic es compon de ceràmica de cuina africana, formes Ostia I, 261, Ostia III, 267a, Ostia III, 324, Ostia III, 332, Hayes 131, Lamb. 9a, Lamb. 10a i Lamb. 10b; TS Hispànica, formes Drag. 15/17, Drag. 18, Drag. 27, Drag. 33, Drag. 30, Drag. 37a i Drag. 37b, i TS Africana A, formes Lamb. 2a, Lamb. 8, Lamb. 20, Lamb. 23, Hayes 1c, Hayes 2 i Hayes 14b.

calcàries locals lligades amb argila, i s'adopta de forma general l'ús de l'*opus caementicium*, els paviments de morter de calç i els revestiments parietals,⁴ un fet coincident amb altres vil·les documentades dins del *territorium* de Tarraco⁵ (López, 2006, p.108-109; Macias, 2000, p. 81).

Arquitectònicament, s'observa un canvi radical en la fisonomia i la reorientació de l'assentament. A partir del colgament de les estructures precedents mitjançant diferents farciments constructius, s'assoleix una nova cota, que permetrà l'edificació d'una sèrie de conjunts arquitectònics que podem associar clarament amb la *pars urbana*, la *pars rustica* i la *pars frumentaria*

de la vil·la (fig. 3). De tots aquests, destaquem un edifici residencial amb *balneum*, *hortus* i atri, així com una magnífica *cella uinaria*.

Per donar resposta a les necessitats d'il·luminació, ventilació i distribució, la *pars urbana* o residencial s'articula al voltant d'un pati (fig. 3-1) –probablement enjardinat– amb una font o *lacus* central (amb una superfície de 12 m²), al voltant de la qual es distribueixen tota una sèrie d'estances (*cubicula*, *oecus*...) de planta quadrangular. Al costat nord-oest d'aquest pati destaquem les restes molt arrasades d'una habitació de 29 m² i pavimentada amb un mosaic (fig. 3-2). La part conservada

Figura 4. Vista general i detall del mosaic documentat a la pars urbana de la vil·la de finals segle II dC

4. Gran part del programa pictòric d'aquesta fase ha estat recuperat a l'abocador de residus de la fase III.
5. Per citar-ne alguns exemples: la Burguera (Bosch *et al.* 2009, p. 155-163), Cal·lípolis (Díaz, Macias, 2000, p. 133-152 i Macias, 2000, p. 207-222), la Llosa (Garcia *et al.*, 2001 i 2013, p. 281-299; Ramon, 2008, p. 153-170), mas d'en Gras (Járrega, Sánchez, 2008), els Hospitals (Macias, Menchon, 2007), Centelles (Remolà, 2000b, p. 171-189) o els Munts (Otiña, 2005; Tarrats *et al.*, 1998, p. 197-225; 2000, p. 36-56; 2008, p. 213-228; i Tarrats, Remolà, 2000, p. 95-117).

Figura 5. Vista general de les termes edificades a finals del segle II dC. Orientació nord-sud. P: propigneum, C: caldarium, AL: alveus, T: tepidarium, F: frigidarium, m: mosaic, d: dipòsit, p: praefurnium

ens permet visualitzar que estava decorat amb una combinació de quatre línies paral·leles que en delimiten una altra en forma de trena. L'espai entre les dues línies més exteriors està decorat imitant un tauler d'escacs. A l'interior d'aquest marc lineal –en aquells punts conservats–, el mosaic estava decorat amb una combinació de tronc i fulles de palmera i crateres (fig. 4). Aquest darrer element ha estat interpretat com un símbol dionisiac associat al vi com a principi vivificador i d'alegria (Martínez, 2003, p. 463-464).

A l'extrem nord-oest de la vil·la es localitza un conjunt termal d'ús privat d'uns 145 m², força emmascarat pels processos constructius de les fases posteriors (fig. 3-3 i 5). Tot i així, hem pogut identificar dos blocs juxtaposats: al nord, les estances calefactades i al sud, les piscines d'aigua freda. Del caldari hem pogut identificar dos àmbits calefactats, ambdós de petites dimensions, un de planta quadrangular

(fig. 5-C) de 17 m² i un altre de semicircular (fig. 5-AL) de 2,4 m², a l'interior del qual encara es conservaven restes de la *suspensura*. A continuació, en un punt central a tot el conjunt, el *tepidarium* o sala de transició, de 24 m², que comunica amb el frigidari (fig. 5-T). D'aquest darrer s'han documentat com a mínim dues piscines, una de les quals, de 14 m², encara conservava restes del paviment original de mosaic de tesselles de calcària local blanca (fig. 5-m), mentre que l'altra s'havia dotat d'una escala o banc corregut per facilitar la immersió del banyista (fig. 5-F).

Tal i com s'observa, l'esquema de funcionament de la planta és clarament lineal i els diferents espais se succeeixen un a continuació de l'altre, per facilitar així el recorregut.

De forma paral·lela al mur occidental de tot el conjunt, trobem una canalització per on desguassarien les aigües.

Figura 6. Vista general de la cella uinaria associada a la pars frumentaria de la uilla de finals segle II dC. Orientació nord-sud. La lletra A correspon als murs edificats en la darrera fase, a la segona meitat del segle VII dC

A l'extrem septentrional del caldari, obert a l'exterior de l'edifici, s'identificà el *propnigeum*, de planta rectangular (fig. 5-P) i d'uns 4,3 m², amb el seu corresponent *praefurnium* (fig. 5-p). I a ponent d'aquest, les restes molt arrasades d'un gran dipòsit per a l'emmagatzematge d'aigua, en *opus caementium* i amb una superfície de 18,5 m² (fig. 5-d).

En aquesta fase s'han documentat altres canalitzacions, sobretot concentrades a la zona sud-est del jaciment, amb una orientació vers al sud o al sud-est.

El conjunt d'estances situades tant a l'oest com al sud-est del *lacus*/font documentat al

centre de l'*hortus* són de difícil interpretació, ja sigui pel seu deficient estat de conservació o bé per la superposició d'estructures associades a les fases posteriors (fig. 3-4).

A l'extrem nord del jaciment s'identificaren una sèrie d'estructures destinades a concentrar bona part de l'activitat econòmica de la vil·la, les quals ens informen, alhora, sobre l' explotació d'un *fundus* depenent. En aquest sentit, destaquem la zona de producció i de treball, orientada a l'obtenció del most i a la fermentació del vi, tal i com ha demostrat la documentació de tota una sèrie d'àmbits de treball,⁶ on sobresurt la zona de premses de torsió (fig. 3-5) i, a

6. La totalitat dels diferents àmbits mesurava uns 150 m².

una cota inferior –per tal d'afavorir la circulació del líquid–, una magnífica zona d'emmagatzematge o *cella vinaria* d'uns 150 m² excavada al nivell natural amb un total de cinquanta-vuit contenidors⁷ (fig. 3-6 i 6).

2.3. Fase III: destrucció

A l'extrem nord del solar excavat, per fora del límit oriental de la *cella uinaria* de la fase anterior (fig. 2-1), i reblint restes d'un antic barranc o curs d'aigua, s'abocaren tres nivells de terra amb un volum de material arqueològic realment excepcional.⁸ De tot el conjunt, destaquem diferents plaques i motlures de marbre, així com fragments de pintura parietal provinents de la *pars urbana* de la vil·la de la fase anterior, que foren abocats cap al darrer terç del segle III dC,⁹ posteriorment a un moment de destrucció causat molt probablement per la invasió franca (Macias *et al.*, 2013, p. 193-214). Val a dir que l'excauació no va permetre identificar cap element associat a la presència dels francs, però la simultaneïtat cronològica d'aquest moment amb altres de documentats tant a la capital (carrer Castaños, entorn Mercat Central)¹⁰ com en altres vil·les del *territorium* de *Tarraco* (els Munts o la Llosa)¹¹ permet pensar en aquest sentit.

2.4. Fase IV: el renaixement senyorial de la vil·la

Pel que fa a les dades associades a la continuïtat de l'assentament a partir del segle III dC, aquestes no ens permeten fer excessives precisions, tot i que no podem excloure una ocupació parcial en aquells àmbits menys malmesos ni una transformació funcional en altres sectors de la vil·la.

Sí que hem pogut documentar, entre finals del segle IV i principis del segle V dC,¹² una nova fase constructiva un cop amortitzats i anul·lats espais anteriors, com són la *cella uinaria* i el *balneum* del segle II dC. Una recuperació i un dinamisme coincidents també amb altres vil·les, com la Burguera, Cal·lípolis, els Hospitals, Paret Delgada, Centcelles o els Munts (per a la Burguera, Bosch *et al.* 2009, p. 155-163; per a Cal·lípolis, Díaz, Macias, 2000, p. 133-152 i Macias, 2000, p. 207-222; per als Hospitals, Macias, Menchon, 2007; per a Paret Delgada, Navarro, 1999, p. 133-134; per a Centcelles, Remolà, 2000b, p. 171-189 i Remolà, Pérez, 2013, p. 161-186, i per als Munts, Garcia *et al.*, 1999, p. 278-279; Otiña, 2005; Tarrats *et al.*, 1998, p. 197-225; 2000, p. 36-56; 2008, p. 213-228, i Tarrats, Remolà, 2000, p. 95-117).

Tal i com acabem d'apuntar, en aquesta fase hem pogut detectar que es produeix un abandonament i una reutilització d'algunes de les restes arquitectòniques i dels àmbits funcionals prece-

7. Conjunts molt semblants han estat documents a la vil·la de la Burguera (Bosch *et al.*, 2009, p. 155-163) i a la *cella uinaria* de Vallmora a Teià (Martin, 2012, p. 53-98; Martin *et al.*, 2007, p. 195-212).

8. S'identificaren un total de 17.598 fragments ceràmics.

9. Aquesta cronologia ve donada per l'estudi ceramològic, en què s'identifiquen les formes Lamb. 40 bis, Hayes 42, Hayes 44, Hayes 45A, Hayes 48A i Hayes 50A de TS Africana C; les formes Hayes 32 i Hayes 33 de TS Africana A/D; les formes Drag. 37a i Ritt. 8 de TS Hispànica Tardana, i les formes Atl. CVIII, 1 i Atl. CVIII, 2 de cuina africana. I pel que fa a les àmfores, destaquem les de producció africana, formes Dressel 30, Keay 3A, Keay 3B i Keay 6, i les de producció lusitana, formes Keay 14 i Keay 16A.

10. Per al carrer Castaños, vegeu Macias, 2004, p. 73-74, 86-87 i per al Mercat Central, Teixell, 2012, p. 83-102.

11. Per a la vil·la de la Llosa, vegeu Garcia *et al.*, 2013, p. 281-294 i per als Munts, Mateu, 1950, p. 53-58 i Marot, Ramon, 1999, p. 341.

12. El material ceràmic que ens permet precisar aquest moment està compost per les formes Lamb. 51, 51a, Hayes 50, Hayes 58b, Hayes 61 i Hayes 91 de TS Africana D; les formes Drag. 24/25 i Drag. 37b de TS Hispànica Tardana; les formes M/Ca/1.15 i M/Ca/2 de comuna africana; l'olla de cocció forma Oc/Gre/16.2, i la cassola alta forma Ca/Gox/17. Dins el món de les àmfores, destaquem les de producció bètica Keay 13A i les de producció lusitana Keay 16A, Keay 16B-C i Keay 23.

dents. Per exemple, el *balneum* de la vil·la de finals del segle II dC és amortitzat i pateix un canvi de funcionalitat, en aquest cas com a habitatge i amb una superfície de 46 m². Els treballs arqueològics han permès visualitzar el tapiat de l'*alveus*, de planta semicircular, i del *praefurnium*, i també que el *tepidium* i el *caldarium* són readaptats com a estances de caire residencial, tal i com han demostrat les restes de placat, identificat directament per sobre del paviment original d'aquests dos àmbits termals (fig. 2-2).

Al costat oest d'aquest nou espai residencial es construeix *ex novo* un conjunt termal de 157 m², en força bon estat de conservació (fig. 2-3 i 7). La planta repeteix l'esquema lineal del *balneum* del segle II dC i els diferents espais se succeeixen un a continuació de l'altre per facilitar, així, el recorregut. Seguint una descripció en sentit nord-sud, la distribució dels banys és la següent. A l'extrem septentrional s'identificà un *propigneum* de planta rectangular (fig. 7-P) i 17 m², amb el seu corresponent *praefurnium* (fig. 7-p), reparat força cops, tal i com van demostrar les diferents capes d'argila recremada documentades. Aquest forn va ser bastit amb maons lligats amb argila a la zona dels murs, mentre que el paviment estava format per grans plaques ceràmiques lligades amb argila. Aquest *praefurnium* calefactava directament el *caldarium*, que se situava directament a continuació, del qual només s'ha pogut documentar l'hipocaust amb les diferents *pilae* associades a la *suspensura*.¹³ Aquest caldari presentava una planta quadrangular (fig. 7-C), una superfície de 9,20 m² i un annex al costat oest, de 2,5 m², a mode d'*alveus*.¹⁴ (fig. 7-AL). A continuació, el *tepidium*, amb una planta totalment quadrangular i una superfície de 7,10 m² (fig. 7-T). Aquesta estança estava delimitada pel seu costat meridional per un àmbit de 21,5 m² i planta quadrangular definit per quatre murs, en el qual

la intervenció arqueològica no va identificar cap tipus de paviment ni nivell de circulació associat, fet que no ens permet donar-li una funcionalitat específica. Tot i així, cal dir que aquesta sala separa de forma física els àmbits calefactats del *frigidarium*, situat a l'extrem meridional del conjunt (fig. 7-F). Al costat de ponent d'aquesta sala es documentaren les restes d'un petit dipòsit quadrangular de 3,9 m² per a l'emmagatzematge d'aigua (fig. 7-d), el qual molt probablement caldria relacionar amb alguna de les *piscina frigidaria*. Tal i com ja hem dit, els banys freds es trobaven a l'extrem meridional d'aquest conjunt, una zona molt alterada pels processos agrícoles i urbanístics dels darrers anys, fet pel qual no en podem fer gaires precisions en els aspectes arquitectònic, de distribució i funcional.¹⁵ Sí que podem dir, però, que en aquest sector es localitzaren, com a mínim, tres de les canalitzacions de desguàs dels banys. A orient de les dues sales calefactades, paral·lelament al seu mur de tancament, es documentà l'*apodyterium* (fig. 7-A), de planta rectangular allargada i amb una superfície d'uns 12,5 m².

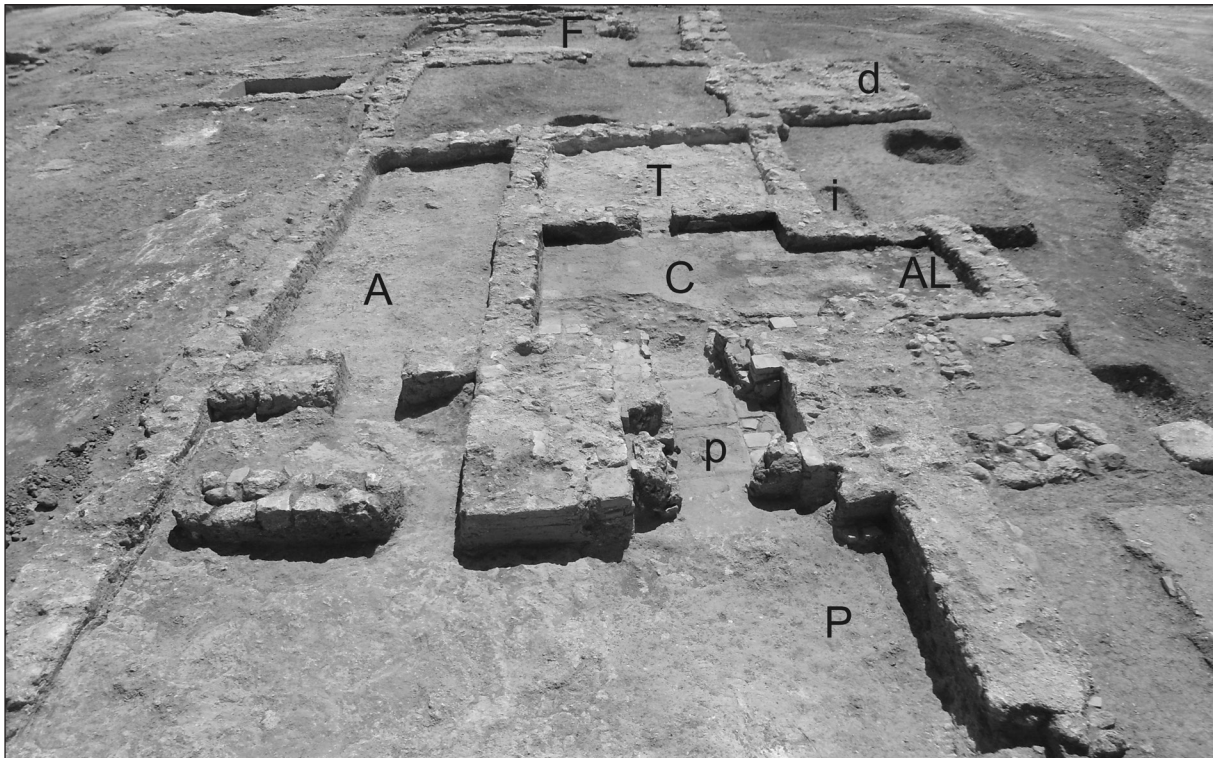
Quant a la tècnica constructiva emprada en tot el conjunt, a causa de la funcionalitat d'aquests àmbits, podem dir que tots els murs eren d'*opus camenticium* i estaven bastits segons la tècnica de l'encofrat. Els paviments, els revestiments parietals i les juntes entre les diferents estructures eren d'*opus signinum*.

A prop de l'extrem meridional del jaciment, al costat sud-est del *lacus*/font documentat al centre de l'*hortus* de la vil·la del segle II dC, i per sobre d'unes estructures de difícil interpretació associades també a aquesta vil·la de la segona centúria, es documentaren dues habitacions pavimentades en *opus signinum*, de planta rectangular i amb porta d'accés a ponent (fig. 2-4). Els murs d'ambdues estances es trobaven força arrasats, però, tot i així,

13. En aquest espai es va documentar un nivell de terra amb cendres, carbons, maons caiguts de les *pilae* i un gran nombre de *tubuli* de paret.

14. Tot i que observant la planta semblen dues estances independents, constructivament parlant són clarament coetànies.

15. Tot i així, proposem una superfície per a aquest conjunt d'uns 22 m².

Figura 7. Vista general de les termes edificades a inicis del segle v dC. Orientació nord-sud. P: propigneum, A: apodyterium, C: caldarium, AL: alveus, T: tepidarium, F: frigidarium, d: dipòsit, p: prae-furnium, i: inhumació

a l'àmbit més meridional, amb una superfície de 17,8 m², es documentaren restes d'estuc de diferents colors a l'alçada del sòcol, que ens recorda la imitació pictòrica de les *crustae* realitzades amb materials lapidis. Per contra, l'habitació situada al nord de l'anterior, amb una superfície d'11,5 m² i amb els murs un xic millor conservats en alçada, ha permès documentar restes de pintura que imita placats de marbre en forma de motius geomètrics.¹⁶ La decoració conservada permet identificar, sobre un fons vermell (imitació de placats de pedra tipus jaspi de la Cinta?), un medalló central de color negre. Cal destacar també, a banda i ban-

da d'aquest medalló, restes de quatre ocellets perfilats amb un traç molt fi de color negre.

A aquesta fase corresponen també un conjunt de canalitzacions i de dipòsits documentats a la zona centre i nord del jaciment. Com que ens trobem en una fase d'estudi molt embrionària, no en podem precisar la funcionalitat ni la relació arquitectònica.

2.5. Fase V: regressió i transformació en assentament agrari

A partir d'aquesta fase, datada entre mitjan segle VI i mitjan segle VII dC,¹⁷ es denota una

16. De forma regular s'observen línies fines de color blanc, que imitarien les línies de separació entre les diferents plaques que formarien la decoració parietal.

17. Aquesta cronologia ve donada per l'estudi ceramològic, en què s'identifiquen, entre la vaixel·la fina, les formes Hayes 91a de TS Africana D i Rigoir 18c de Paleocristiana Grisa. Entre les comunes africanes, destaquem la forma M/Ca/12; entre les grolleres oxidades, destaquem la cassola alta, forma Ca/Gox/33.3, i les dòlies de petit format D/Gox/1, D/Gox/1.2 i D/Gox/2.2, i entre les grolleres reduïdes valorem les olles de cocció Oc/Gre/14, Oc/Gre/16.2, Oc/Gre/17.5, Oc/Gre/29 i Oc/Gre/30. I, en darrer lloc, dins del món de les àmfors, destaquem les formes Keay 61A i 62A de producció africana i la forma tipus tardà B, de possible producció local.

regressió important en l'activitat constructiva.

A més, la tècnica constructiva emprada a partir d'aquest moment es caracteritza per l'ús de pedres –sovint espoliades de fases anteriors– lligades amb argila o morter de calç pobre i paviments de terra batuda. També es generalitza la construcció d'estructures d'emmagatzematge tipus sitja, uns elements que ens indiquen que ens trobem davant d'un assentament rural on la producció cerealista tenia un paper destacat.

Les evidències estructurals d'aquest moment es localitzen en dos punts concrets. El primer es compon de quatre estances (l'única delimitada pels seus quatre costats mesurava 4,3 m²), que es construeixen un cop s'amortitzen, a finals del segle VI dC (fig. 2-5), vint-i-sis sitges, que es documenten al costat sud-est del jaciment.¹⁸ El segon conjunt es va definir al costat est del primer i està format per dos àmbits de planta rectangular (fig. 2-6). L'àmbit més oriental tenia una superfície d'aproximadament 11,5 m². El segon, al nord de l'anterior, presentava un mur de separació, que dividia l'estança en dues parts iguals de planta quadrangular i d'uns 5,8 m² de superfície cadascuna. La intervenció arqueològica va identificar al costat de ponent del mur de compartimentació un gran morter de pedra de tipus llisós per moldre el gra.

A aquesta fase corresponen també un conjunt de sis de sitges que s'excavaren, sense respectar estructures ni estratigrafies precedents, entre l'habitació amb paviment de mosaic i el *lacus*/font de la vil·la del segle II dC (fig. 2-7). A l'interior d'una d'aquestes, i formant part d'un dels nivells de rebliment, s'exhumaren les restes de tres individus sense connexió anatòmica.

El rebliment d'aquestes sitges es data a finals del segle VI dC.

2.6. Fase VI: les estructures del segle VII dC

Aquesta fase és la més moderna dins el període romà i s'ha datat perfectament dins la segona meitat del segle VII dC.¹⁹ Les estructures identificades en aquesta fase es localitzen sobre la *cella uinaria* del segle II dC i es caracteritzen, en l'edificació dels murs, per l'ús de la pedra calcària local sense treballar lligada amb argila (fig. 6-A).

El conjunt identificat es compon, a l'extrem septentrional, per tres estances (fig. 2-8), dues de les quals són rectangulars i presenten paviment en *opus signinum*. La situada a ponent feia 12,2 m², mentre que l'oriental tenia 17,5 m². La resta d'àmbits es van visualitzar a la zona centre i a la part sud de l'antiga *cella uinaria* i es componen d'un petit corredor flanquejat per les restes de dues estructures quadrangulars de petites dimensions i de difícil adscripció funcional, així com de part d'una llar de foc de planta quadrangular. També es documentaren restes d'altres estructures més al sud de les anteriors, amb un estat de conservació greu que no ens permet especificar-ne una funcionalitat concreta, tot i que no descartem un ús agrícola.

Fora de l'espai ocupat per la *cella uinaria*, a l'extrem est del jaciment, s'identificà una estança quadrangular de 37,20 m² que delimitava un forn de canal de 3,80 metres de llarg per 1-1,10 metres d'amplada (fig. 2-9 i 8). Durant el procés d'excavació en aquest sector del jaciment no es visualitzaren rebutjos de cocció associats al forn, fet que no ens permet proposar-ne una adscripció funcional que no vagi més enllà de les meres suposicions.

18. Aquestes estructures no es van poder definir en tota la seva extensió i només en vam poder delimitar una superfície d'uns 95 m². El projecte constructiu definia en aquest espai un vial per facilitar el pas de camions. El fet que aquest vial anés a una cota força superior en relació amb les estructures romanes va fer que no es pogués excavar.

19. El material ceràmic que ens permet precisar aquest moment està compost per les formes Oc/Gre/1, Oc/Gre/1.16, Oc/Gre/3, Oc/Gre/5, Oc/Gre/7.6, Oc/Gre/16.2, Oc/Gre/20 i Oc/Gre/47 de grollera reduïda; per les formes Oc/Gox/1.3, Oc/Gox/1.7, Oc/Gox/20, Oc/Gox/33, Oc/Gox/35 i Oc/Gox/47 de grollera oxidada; per les olles de tradició visigoda amb les formes Oc/Gre/48.2 i Oc/Gre/55, i per les formes Cb/Or/6, Cb/Or/7, Oc/Or/64 de producció oriental. Dins el món de les àmfores, només podem destacar les de producció africana amb les formes Keay 62A i Keay 62Q.

Figura 8. Vista zenital del forn de canal datat a mitjan segle VII dC

2.7. La zona funerària

A l'extrem nord-est del jaciment es va localitzar una zona funerària integrada per un conjunt de vuit enterraments amb una cronologia indeterminada (fig. 2-10), però posterior a la fase III, és a dir, que la seva deposició es va produir després de finals del segle III dC. Tres dels enterraments, un dels quals amb dos infants, tenien una coberta de llosa i fossa simple. Quatre enterraments més, un dels quals amb dos individus, tenien coberta i contenidor de lloses.

Però no és l'única zona on s'identificaren restes humanes, ja que al costat occidental de les termes construïdes al segle V dC (fig. 7-i) s'exhumà una inhumació força alterada, fet que ens

impossibilita proposar-ne una cronologia concreta. I, en darrer lloc, cal enumerar també les restes d'almenys tres individus sense connexió anatòmica, que foren llençats a l'interior d'una de les sitges reblertes a finals del segle VI dC.

2.8. Fase VII: les estructures medievals i contemporànies

No de menys valor és la documentació a la zona central de l'extrem meridional del jaciment, d'un àmbit de planta quadrangular de 2,20 m², que s'ha datat ceramològicament i numismàticament²⁰ entre finals del segle XIII i mitjan segle XIV (fig. 2-11).

20. Dins d'un dels farciments constructius associats a la seva edificació s'exhumà un òbol de Pere I (1196-1213 dC). Estudi numismàtic a càrrec de l'arqueòloga Immaculada Teixell Navarro, a qui agraïm el seu estudi.

La resta d'estructures identificades (murs de parcel·lació, dipòsit amb cubeta deposicional, canalització i mina d'aigua),²¹ amb l'excepció d'altres d'aïllades i de molt difícil adscripció funcional i cronològica, cal associar-les a la masia de pagès que va estar en ús fins a principis del segle XXI. Aquesta masia es va edificar en part sobre murs associats a les estances residencials del segle V dC, les quals, alhora, amortitzaven part del *frigidarium* de la vil·la de finals segle II dC (fig. 2-12).

3 Conclusions

Tal i com ja hem apuntat en la introducció, en aquest treball presentem una sèrie de dades que són fruit dels treballs preliminars associats a la realització de la memòria tècnica. Ens cal una reflexió molt més acurada i profunda (estudi de la tècnica constructiva, analítiques, arqueometria del material ceràmic, estudis antropològics i de fauna, relacions comercials, capacitat productiva, etc.) per comprendre l'evolució del jaciment i poder, així, contrastar els resultats obtinguts amb els dels altres jaciments de l'*ager* de *Tarraco*.

Tot i així, amb les dades actuals podem confirmar que a la vil·la dels Castellets es van documentar una sèrie d'evidències arqueològiques que ens permeten conèixer l'evolució urbanística i arquitectònica d'una *uilla* litoral de l'*ager Tarraconensis* des del segle I dC fins a finals del segle VII dC.

La fundació de la *uilla* caldria situar-la, tot i no documentar proves directes, a partir d'època augustal, coincidint amb el gran moment de consolidació territorial, econòmica, jurídica i monumental de què va ser objecte la capital de la *Hispania Tarraconensis*. Tot i així, no serà fins a finals del segle II dC que aquesta *uilla* litoral es dotarà de tots aquells elements arquitectònics i residencials que la definiran com a tal.

Serà en aquest moment que es crearà una zona residencial amb un pati de distribució (per facilitar l'organització, la il·luminació i la ventilació), sobre el qual pivotaran els diferents àmbits documentats: estances luxoses amb paviment de mosaic, *cubiculae* i un *balneum* d'ús privat amb el *praefurnium* a l'exterior de l'edifici.

Una altra àrea que es construeix en aquest moment correspon a una zona de producció vinícola, que es caracteritzava per contenir tots aquells espais que la defineixen com a tal: àmbits de treball, zona de premses (a partir de la documentació dels encaixos dels contraforts de premses de torsió) i una magnífica zona d'emmagatzematge o *cella uinaria* ocupada per una sèrie de *dolia defossa*.

L'esplendor d'aquest assentament s'acaba bruscament cap al 260-270 dC, vinculat probablement al període de les ràtzies franques. Un magnífic abocador de residus és testimoni silenciós d'aquest moment.

Arran d'aquest moment, la *uilla* cau en un procés d'abandó que perdurà fins ben entrat el segle V dC, moment en què serà objecte de reformes estructurals i reutilitzacions de materials i àmbits arquitectònics, que donaran com a resultat un nova *uilla* residencial amb un pati central o *hortus* i tres possibles braços de distribució que separen espais funcionals. De tots aquests, destaca la construcció d'un nou *balneum*, així com d'altres àmbits de representació pavimentats en *opus signinum* i amb les parts decorades amb pintures. A aquest moment correspon també una àrea de producció amb canalitzacions i dipòsits amb revestiment d'*opus signinum*, que ens informen sobre l'exploatació d'un *fundus* dependent.

Les reutilitzacions de materials i d'àmbits arquitectònics que hem apuntat més amunt seran una constant en fases cronològiques posteriors, però també se'n crearan de nous, tal i com demostra la documentació de diferents estructures murals, d'una llar de foc i

21. Les seves mesures eren d'1,13 m de llarg per 0,60 m d'ample i tenia una profunditat mínima de 7 m.

de la construcció d'un forn de canal amb una cronologia de la segona meitat del segle VII dC. D'aquest moment destaquem també el fet que es generalitza la construcció d'estructures d'emmagatzematge de tipus sitja. Tots aquests elements ens indiquen que ens trobem davant d'un assentament rural, on la producció cerealista tenia un paper important.

Tal com veiem, ens trobem davant d'un assentament amb estructures de producció i residencials que ens confirmen aquest jaciment com un clar exemple d'ocupació de caire rural i explotació territorial de l'antic *Ager Tarraconensis* fins a finals del període visigòtic.

Bibliografia

- ADSERIAS, M. (1998). *Evidències del passat. Prehistòria i món antic a Vila-Seca*, Monografies de Vila-Seca, 20.
- ADSERIAS, M.; FERRER, C.; GARCÍA, M.; OTIÑA, P. (2002). "Els *balnea* tardoantics del sector sud-occidental de *Tarraco*", *Empúries* 53. *La gestió de l'aigua a les ciutats romanes*. Barcelona, p. 56-65.
- ADSERIAS, M.; GARCÍA, M.; TEIXELL, I. (2001). "Noves troballes d'època romana a l'entorn de Tàrraco: les *villae* del Mas dels Canonges i del Camí Vell de Salou (Tarragona, Tarragonès)", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 23, Tarragona, p. 213-247.
- AMIGO, R. (1978). *Toponímia de Vila-seca de Solcina i del seu terme municipal*, Vila-Seca - Salou.
- BOSCH, F.; DÍAZ, M.; MACIAS, J. M. (2009). "La vil·la romana de la Burguera (Salou, Ager Tarraconensis): avanç preliminar", A: REVILLA, V.; GONZÁLEZ, J. R.; PREVOSTI, M. (ed.). *Actes del Simposi: Les vil·les romanes a la Tarraconenses*, vol. II, Monografies 11, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona i Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 155-163.
- CHAVARRÍA, A. (1996). "Transformaciones arquitectónicas de los establecimientos rurales en el nordeste de la Tarraconensis durante la Antigüedad Tardía", *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, X, p. 162-202.
- CHAVARRÍA, A. (2001). "Poblamiento rural en el *territorium* de *Tarraco* durante la antigüedad tardía", *Arqueología y Territorio Medieval* 8, p. 55-76.
- CODEx. (2013). *Informe de la intervenció arqueològica realitzada a la Nova Planta de Kemira Iberica, S.A. a La Canonja (La Canonja, Tarragonès)*. Informe inèdit lliurat a la Direcció General del Patrimoni Cultural, Tarragona.
- DÍAZ, M.; MACIAS, J. M. (2000). "La vil·la romana de la Pineda/Cal·lípolis (Vila-seca, Tarragonès)", A: REMOLÀ, J. A. (coord.), *El territori de Tarraco: vil·les romanes del Camp de Tarragona*, Forum. Temes d'Història i d'Arqueologia Tarragonines 13, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona. Tarragona, p. 133-152.
- GARCÍA, M.; MACIAS, J. M.; TEIXELL, I. (1999). "Necròpolis de la vil·la dels Munts", A: *Del romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 278-279.
- GARCÍA, M.; MACIAS, J. M.; MENCHON, J.; PUCHE, J. M.; RAMON, E.; REMOLÀ, J. A. (2001). *Cambrils. La vil·la romana de La Llosa. Deu anys d'investigació arqueològica*, Cambrils.
- GARCÍA, M.; ROIG, J. F.; TEIXELL, I. (2013). "Darreres aportacions en l'estudi de la vil·la romana de la Llosa (Cambrils, Baix Camp): l'edifici septentrional", *Actes del Simposi internacional «L'Ager Tarraconensis. Paisatge, poblament, cultura material i història»*, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, p. 281-294.
- GARCÍA-ENTERO, V. (2005-2006). "Las transformaciones de los *balnea* rurales domésticos durante la antigüedad tardía en Hispania (SS. IV-VI)", *CuPAUAM* 31-32, p. 61-82.

- GIBERT, A. M. (1900). *Ciutats focenses del litoral cossetà*, Barcelona.
- IPAC. (1990). "Inventari del Patrimoni Arqueològic del Tarragonès", *Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya*, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- JÁRREGA, R.; SÁNCHEZ, E. (2008). *La vil·la romana del Mas d'en Gras (Vila-seca, Tarragona)*, Hic et Nunc 3, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.
- KEAY, S. (2004). "El territorio", A: DUPRÉ, X. (ed.), *Tarragona. Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco, Las capitales provinciales de Hispania 3*, «L'ERMA» di Bretschneider, Roma, p. 97-109.
- JORDÀ, A. (1992). *El "Repertorio para quedar en el Archivo parroquial de Vilaseca" de Mn. Salvador Babot (1796-1874)*, Vila-Seca.
- LÓPEZ, J. (2006). "El poblament rural del Camp de Tarragona en època romana: assaig de síntesi", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 28, Tarragona, p. 97-135.
- LÓPEZ, J.; PIÑOL, LL. (1995). "El món funerari en època tardana al Camp de Tarragona", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 17, Tarragona, p. 65-120.
- MACIAS, J. M. (1999). *La ceràmica comuna tar-doantiga a Tàrraco. Anàlisi tipològica i històrica (segles v-vii)*. TULCIS. Monografies Tarraconenses 1, MNAT, Tarragona.
- MACIAS, J. M. (2000). "La vil·la romana de Cal·lípolis (Vila-seca, Tarragonès)", *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*, Documents d'Arqueologia Clàssica 3, Tarragona, p. 207-222.
- MACIAS, J. M. (2004). *Les termes públiques de l'àrea portuària de Tàrraco. Carrer de Sant Miquel de Tarragona*, Documenta 2, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.
- MACIAS, J. M. (2005). "Els assentament romans com a espai de residència: l'exemple del Territorium de Tàrraco", *Cota Zero. Revista d'Arqueologia i Ciència* 20, Barcelona, p. 78-86.
- MACIAS, J. M. (2010). "L'arquitectura termal a Tàrraco i el seu Territorium: reflexions sense resposta", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 32, A: LÓPEZ, J.; MARTIN, O. (ed.). *Tàrraco: construcció i arquitectura d'una capital provincial romana. Actes del Congrés internacional en Homenatge a Theodor Hauschild*. Volum II, Tarragona, p. 541-567.
- MACIAS, J. M. (2014). "El territorio y la ciudad de Tàrraco", A: PENSABENE, P.; SFAMENI, C. (a curi di). *La villa restaurata e i nuovi studi sull'edilizia residenziale tar-doantica*, Edipuglia, Bari, p. 453-465.
- MACIAS, J. M.; MENCHON, J. J. (ed. científics). (2007). *La vil·la romana dels Hospitals (el Morell, Tarragona). Un assentament de la via De Italia in Hispanias*, Hic et nunc 1, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.
- MACIAS, J. M.; MORERA, J.; OLESTI, O.; TEIXELL, I. (2013). "Crisi o invasió? Els Francs i la destrucció parcial de Tàrraco al s. III", A: VIDAL, J.; ANTELA, J. (ed.). *Más allá de la batalla. La violencia contra la población en el Mundo Antiguo*. Libros Pórtico, Zaragoza, p. 193-214.
- MACIAS, J. M.; REMOLÀ, J. A. (2000). "Tàrraco Visigoda: caracterització del Material ceràmic del sigle VII dC", *V Reunió d'arqueologia Cristiana Hispànica, Cartagena (1998)*, Barcelona, p. 485-498.
- MAROT, T. (1999). "La moneda. La circulació monetària en l'època romana tardana (ss. III-V). La crisi del segle III en els dipòsits i en les troballes monetàries", A: *Del Romà al Romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 329-339.
- MAROT, T.; RAMON, E. (1999). "Conjunt monetari de la vil·la dels Munts", A: *Del romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 341.

- MARTIN, A. (2012). “Anàlisi tecnofuncional d’estructures productives vitivinícoles d’època romana. Identificació i localització a Catalunya de fosses de maniobra de premses de biga amb contrapès tipus *arca lapidum*”, *PYRENAE*, 43, vol. 2 (2012), p. 53-98.
- MARTIN, A.; RODÀ, I.; VELASCO, C. (2007). “Cella vinaria de Vallmora (Teià, Barcelona). Un modelo de explotación vitivinícola intensiva en la Layetania, Hispania Citerior (s. I a.C. - s. V d. C.)”, *Histria Antiqua* 15, p. 195-212.
- MARTÍNEZ, J. (2003). *Las estructuras antropológicas del imaginario órfico. El cetro, la cratera y el niño*, Universitat de Barcelona, Tesi doctoral inèdita.
- MATEU, F. (1950). “El hallazgo de denarios romanos de Altafulla”, *Boletín Arqueológico*, èp. IV, fasc. 30, p. 53-58.
- NAVARRO, R. (1979). *Los mosaicos romanos de Tarragona*, Universitat de Barcelona, Tesi doctoral inèdita.
- NAVARRO, R. (1999). “Mosaics romans a la vil·la de Paret Delgada”, A: *Del romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 133-134.
- OTIÑA, P. (2005). *La vil·la romana dels Munts (Altafulla)*, Fundació Privada Liber, Reus.
- PALET, J. M. (2005). “Estructuras agrarias en el territorio de Tàrraco (Tarragona): organización y dinámica del paisaje en época romana”, A: BOUET, A.; VERDIN, F. (eds.). *Territoires et paysages de l’âge du fer au moyen âge. Mélanges offerts à Philippe Leveau*, Editions Ausonius, Bordeaux, p. 213-226.
- PIÑOL, LL.; LÓPEZ, J. (2001). “Complejos termales en las villae tardorromanas del Camp de Tarragona (Ager Tarraconensis)”, *Arqueología y Territorio Medieval* 8, p. 77-96.
- RAMÓN, E. (2008). “La vil·la romana de la Llosa Vilar (Cambrils, Baix Camp)”, A: REMOLÀ, J. A. (coord.), *El territori de Tarraco: vil·les romanes del Camp de Tarragona*, Forum. Temes d’Història i d’Arqueologia Tarragonines 13, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona. Tarragona, p. 153-170.
- REMOLÀ, J. A. (2000a). *Las ánforas tardo-antiguas en Tarraco (Hispania Tarraconensis)*, Instrumenta 7, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- REMOLÀ, J. A. (2000b). “La vil·la romana de Centelles (Constantí, Tarragonès)”, A: REMOLÀ, J. A. (coord.), *El territori de Tarraco: vil·les romanes del Camp de Tarragona*, Forum. Temes d’Història i d’Arqueologia Tarragonines 13, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona. Tarragona, p. 171-189.
- REMOLÀ, J. A. (2003). “Les vil·les romanes del Moro (Torredembarra)”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 25, Tarragona, p. 57-87.
- REMOLÀ, J. A.; PÉREZ, M. (2013). “Centelles y el *praetorium* del *comes Hispaniarum Asterio en Tarraco*”, *Archivo Español de Arqueología* 86, Madrid, p. 161-186.
- SERRA I VILARÓ, J. (1950). “Callipolis”, *Boletín Arqueológico*, èp. IVa, 37-40 (1952), p. 13-19.
- TARRATS, F.; MACIAS, J. M.; RAMON, E.; REMOLÀ, J. A. (1998). “Excavacions a l’àrea residencial de la vil·la romana dels Munts (Altafulla, Tarragona)”, *Empúries*, 51, p. 197-225.
- TARRATS, F.; MACIAS, J. M.; RAMON, E.; REMOLÀ, J. A. (2000). “Nuevas actuaciones en el área residencial de la villa romana de ‘Els Munts’ (Altafulla, Ager Tarraconensis)”, *Madrid Mitteilungen*, 41, p. 358-379.
- TARRATS, F.; RAMON, E.; MACIAS, J. M. (2000). “Noves intervencions a la vil·la romana dels Munts (Altafulla, Tarragonès)”, A: *Tribuna d’Arqueologia 1996-1997*. Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, Barcelona, p. 36-56.
- TARRATS, F.; REMOLÀ, J. A. (2000). “La vil·la romana dels Munts (Altafulla, Tarragonès)”, A: REMOLÀ, J. A. (coord.), *El territori de Tarraco: vil·les romanes del Camp de Tarragona*, Forum. Temes d’Història i d’Arqueologia Tarragonines 13, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona. Tarragona, p. 95-117.

- TARRATS, F.; REMOLÀ, J. A.; SÁNCHEZ, J. (2008). “La vil·la romana dels Munts (Altafulla, Tarragonès) i Tarraco”, A: *Tribuna d’Arqueologia 2006*. Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, Barcelona, p. 213-228.
- TEIXELL, I. (2012). “Nous contextos arqueològics relacionats amb l’entrada dels francs a Tàrraco en el segle III dC: la moneda com a element de datació *post quem* per a la recuperació de la ciutat”, A: *La moneda en temps de crisi*. Barcelona, p. 87-103.